

Budoucnost arabského světa

The Future of the Arab Nation – Challenges and Options. Zpracoval kolektiv autorů Centra studií o arabské jednotě pod vedením Khaira el-Dina Haseeba, Centre for Arab Unity Studies and Routledge, London-New York 1991, 520 stran.

Tato velmi závazná a rozsáhlá práce vznikla v letech 1981–1988 a v arabském světě se stala bestsellerem. Recenzovaná kniha je pouze zkrácenou variantou projektu, z níž byly vypuštěny pasáže pojednávající o specifických arabských problémech, aby byla srozumitelnější nearabskému čtenáři, pro něhož je určena.

Rozhodující podíl na vzniku knihy měli vědečtí pracovníci z Centra studií o arabské jednotě z Bejrútu, ale nelze opomenout ani účast sociologů, politologů, historiků, ekonomů, vojáků i nearabských politiků. O vědecké hodnotě díla svědčí i ten fakt, že například na vypracování metodologie zkoumání a scénářů vývoje se podílelo 85 předních arabských vědců. Financování projektu bylo zabezpečeno především Arabským fondem pro ekonomický a sociální rozvoj a zčásti Arabským měnovým fondem, Organizací arabských zemí vyvážejících ropu (OAPEC) a iráckým Fondem pro zahraniční rozvoj.

Záměrem monografie bylo sledování různých možností politického, ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje arabského světa v příštích 25 letech. Arabské země se začaly zabývat prognostikou de facto až po druhé světové válce, což souviselo s potřebou dosažení arabské wahdy (jednoty). První serióznější práce však začaly vznikat až v 70. letech jako reakce na porážku Arabů v červnové válce s Izraelem v roce 1967, která byla chápána jako symptom všeobecné stagnace arabského světa a nutila hledat východiska. Významné futurologické studie vypracovaly: Skupina pro dlouhodobé plánování se sídlem v Káhiře, bejrútská Arabská agentura pro plánování a rozvoj, Liga arabských států, OAPEC a Fórum pro třetí svět – Blízkovýchodní byro. V mezinárodní oblasti se ke kvalitním pracem řadí Příští arabská dekáda, která vznikla v Centru soudobých arabských studií Georgetownské univerzity pod vedením H. Sharabiho a zaměřuje se na varianty možného vývoje v letech 1985–1995.

Nedostatkem značné části futurologických prací je jejich fixace na několik málo aspektů vývoje a v důsledku toho zkrácená generalizace očekávaných trendů. Zahraniční autoři se v tomto kontextu koncentrují na problematiku těžby ropy a její spotřeby. Další častou chybou je zjednodušený, obecný popis situace bez předchozí poctivé analýzy. Kniha Centra studií o arabské jednotě analyzuje v širokém záběru minulost a přítomnost arabského světa a jeho perspektivy vývoje v budoucnosti. Je třeba ocenit, že kniha v hojně míře využívá kvantitativních, statistických metod k doložení různých tendencí, ačkoli dostupnost přesných statistických údajů je v případě některých autoritativních režimů takřka mizivá.

Projekt má tři nosná témata: společnost a stát, rozvoj, Arabové a svět. První část knihy je zaměřena na metodologické problémy. Autorský tým využíval zejména metodu modelování, s jejíž pomocí kvalitativně i kvantitativně hodnotil síť mezi proměnnými každého tématu, aby zjistil korelaci mezi proměnnými a konstantami všech tří témat ve světle navržených scénářů vývoje. Navrhl rovněž tzv. arabský model, vyznačující se komplexností a dynamikou. Lze ho použít k hodnocení závěrů budoucích hypotéz, scénářů a rozličných sociálně ekonomických rozvojových trendů v jednotlivých arabských státech či jejich skupinách. Práce se nesnaží dlouhodobě předvídat arabský vývoj, ale spíše se zaměřuje na výhledovou analýzu, zahrnující řadu podmíněných předpovědí či budoucích scénářů, pravděpodobných či žádoucích pro arabský svět.

Druhá část knihy je věnována objasnění některých klíčových problémů a jevů vztahujících se k arabské minulosti a přítomnosti pro potřeby výhledové analýzy. Autoři vidí příčinu krize arabského myšlení a následující stagnace ve spojení islámské ortodoxie s poli-

ticks inertní masou namířenou proti vědcům, filozofům a myslitelům. Navenek se to projevovalo v potlačování světských tendencí a označení veškeré opozice za nereligiózní, což uspíšilo triumf centralismu nad pluralismem a dokonce i nad transcendentalismem jako vírou v alternativní nadpřirozeno. Intelektuální spory byly vedeny v rovině odmítání, nikoli v rovině osvojení a snášenlivosti k jiným názorům.

Dobře je vysvětlena podstata a úskalí otomanského politického systému milletů, který vedl k trvalé převaze etnického a konfesijního nad vlasteneckým, národním i třídním uvědoměním a neblaze se podepsal na novodobé historii Libanonu. Autoři dokazují, že silně centralizovaný arabský stát (machzan) je schopen mnohem hůř čelit evropské koloniální expanzi než decentralizovaný politický systém (siba).

Arabské země zaznamenaly v posledních 20 letech pozoruhodný rozvoj. Rostly například výdaje na školství, zdvojnásobil se průměrný růst mezd, ale i demografický růst, zlepšilo se technické vybavení domácností, čtyřicetkrát vzrostla zahraniční aktiva některých arabských zemí a velký počet Arabů cestoval za hranice arabského světa. Zároveň se však projeví i negativní jevy jako třicetnásobné zvýšení zadlužení některých arabských zemí, pět velkých regionálních válek. Životy 50 % arabských dětí jsou ohroženy v důsledku bídy, hladu a válek. Změny nastaly i v sociální struktuře, neboť došlo k pozoruhodnému růstu střední vrstvy, která se může stát v budoucnosti hybnou silou demokratizace autoritativních režimů a řešení některých ekonomických či sociálních problémů.

Velmi dobře jsou popsány příčiny a následky krize liberálních a demokratických struktur po dosažení nezávislosti, která se projevila téměř ve všech arabských zemích bez ohledu na politicko-ekonomický systém. Pozornost je věnována genezi nové vyšší vrstvy v Egyptě, Alžírsku, Iráku i Sýrii z původně sociálně orientované střední vrstvy tzv. revolučních demokratů a její současné spojení s tradiční vyšší vrstvou. Podle mého názoru je málo pozornosti věnováno demokratickým tendencím v arabském světě, které se začaly výrazněji projevovat od počátku 80. let, a to zakládáním regionálních organizací na obranu lidských práv, vznikem četných politických stran, vytvářením nezávislých intelektuálních center propagujících demokratické hodnoty a rostoucí nezávislostí soudnictví.

V kapitole o ekonomice je velký prostor věnován mezarabské kooperaci, problematice ekonomického růstu a vnější závislosti. Šokující jsou údaje o příjmu na obyvatele signalizující velkou nerovnost (u ropných zemí je třicetkrát větší než u nejméně rozvinutých arabských zemí). Autoři předpovídají zvýšení závislosti arabských zemí na exportu ropy a dalších surovin do rozvinutých kapitalistických států a na importu zboží z nich. Narůstá i kulturní, potravinová a technická závislost. Neropné země se budou víc zadlužovat a vyspělé kapitalistické státy upevní kontrolu nad finančními přebytky arabských zemí. Velmi zajímavé jsou i kapitoly věnované zdrojům vnitřních konfliktů, problémům spojeným s urbanizací a strukturou zaměstnanosti.

Užitečné je i zarámování regionální problematiky do širšího mezinárodního kontextu v závěrečné kapitole druhé části knihy, i když právě zde najdeme mnoho pasáží, vyžadujících již doplnění a přehodnocení. Například autoři věřili, že SSSR a další východoevropské režimy se vnitřně politicky reformují, demokratizují a vytvoří nutné předpoklady pro zavádění ekonomických reforem a vědeckotechnickou modernizaci, aniž by se zásadně změnil jejich systém. Byli přesvědčeni o tom, že obrozené východoevropské země postupně zbaví Araby jednostranné závislosti na Západu. Nepředpokládali ani intenzivní integrační tendence v západní Evropě, které spolu s přednostním tokem západoevropského kapitálu do východní a střední Evropy vyvolávají u arabských zemí intenzivní pocit ohrožení a obav z budoucnosti.

Podstata a záměr celé knihy jsou obsaženy ve třetí části, která analyzuje tři možné scénáře vývoje arabského světa do roku 2015. Jestliže autoři už zmiňované studie Centra pro soudobá arabská studia vybrali scénáře na základě politické stability (status quo – turbulence – posilování legitimacy), pak autoři tohoto projektu dali přednost výběru scénářů podle integračních či dezintegračních tendencí, což bylo vzhledem k šířce záběru podstatně složitější. Podle těchto kritérií je nazvali: rozdělení – koordinace a kooperace – arabská

jednota. Hlavní zásadou bylo sledovat scénáře bez předpojatosti a s přihlédnutím k jejich realizační ceně a k předpokládanému užítku. Pozorný čtenář si zřejmě všimne, že autorský tým zjevně sympatizuje se scénářem jednoty a odmítá arabské rozdělení. Rovněž preferuje nezávislost před závislostí, komplexní rozvoj před nerozvinutostí a zaostalostí, rovnoměrnější přerozdělování před velkými sociálními rozdíly, demokracii před autokracií a diktaturou.

Vlastní analýze tří scénářů předchází nezbytné zhodnocení celkového arabského potenciálu (lidské a nerostné zdroje, voda, zemědělská půda aj.). Autoři se snaží hledat varianty rozvoje a využívání těchto zdrojů v kontextu dosažitelnosti know-how a mezinárodního hospodářského vývoje. Čerpají informace ze současné databáze a zaměřují se na hledání cest ke zvýšení arabského potenciálu a k jeho optimálnímu využívání.

První vývojový scénář znamená rozdělení arabského světa a autoři jsou přesvědčeni, že tato tendence převažuje od roku 1975 až do současnosti. Na základě důkladné analýzy tvrdí, že v blízké budoucnosti bude pokračování tímto směrem pro některé země téměř nemožné vzhledem k vyčerpání vlastních zdrojů. Ekonomické a sociální problémy spolu s nedostatkem demokracie se mohou stát rozbuškou, kterou využije vnitřní opozice (případně ve spolupráci s cizími silami) k podkopání legality daného režimu. Osmdesátá léta prokázala bezperspektivnost takového vývoje. Neexistence účinného arabského řádu odhalila neschopnost čelit vnější agresi proti arabskému státu i vnitropolitickému konfliktu, jako tomu bylo v případě Libanonu (1982) i irácké agrese proti Kuvajtu (1990). Rozdrobený arabský svět, zmítaný politickými rozpory, nebyl schopen naplnit ambiciózní cíle tzv. dekády rozvoje, přijaté v roce 1980 ammánským summitem LAS, ba dokonce se ekonomická situace některých zemí ještě podstatně zhoršila.

Druhý vývojový scénář se někdy nazývá přechodový, protože s pomocí kooperace a koordinace v rámci různých subregionálních integračních celků plánuje postupné naplnění arabské jednoty. Začal být populární zvláště ve druhé polovině 80. let, kdy si četné arabské země uvědomily, že se vývoj v rámci samostatných státních celků vyčerpá v důsledku nedostatku surovin, malého trhu, nerentabilního řízení a značné vnější závislosti. Nezanedbatelný význam měl tlak vnitřní opozice, veřejného mínění a strach z vnějšího ohrožení. Vytvoření Rady pro arabskou spolupráci (RAS; Egypt, Jemen, Irák, Jordánsko) v roce 1990 bylo diktováno spíše snahou vládnoucích elit některých arabských států pojistit si politickou moc v období, které je pro ně nepříznivé vzhledem k vnitropolitickému, regionálnímu i mezinárodnímu vývoji, než zájmem a zodpovědností za dlouhodobý vývoj. Není divu, že se tento integrační celek po skončení války v Perském zálivu rychle rozpadl.

Autoři projektu vyčlenili čtyři potenciální subregionální arabské celky podle politické, ideologické, kulturně historické blízkosti a na základě dosaženého sociálně ekonomického rozvoje a životní úrovně: země Velkého Maghrebu, GCC a Jemenu, Nilského údolí a východoarabské země (Irák, Jordánsko, Libanon, a Sýrie). S menšími výhradami lze souhlasit s jejich názorem, že nejlepší podmínky pro integraci jsou v zemích GCC a Velkého Maghrebu, kde je však třeba kalkulovat s velkými rozdíly v ekonomickém rozvoji. Šance na dosažení reálnější subregionální integrace se pochopitelně zvýšily pod vlivem vnějších faktorů a stimulů, jako je proces sjednocování západní Evropy, konec studené války a bipolárního rozdělení světa. S pomocí zavádění druhého scénáře lze pouze dočasně odvrátit úpadek, a to především proto, že většina zemí není schopna vykompenzovat nedostatek přírodních zdrojů lidskými.

Scénář jednoty symbolizovaný modelem panarabského federálního státu jako kvalitativně nového státního útvaru nebude sloužit vládnoucím autoritativním režimům jako pojistka jejich legality či přežití, nýbrž bude vyžadovat značné změny v současném politickém, ekonomickém a sociálním uspořádání arabských států. Jeho posláním bude zajistit arabskému světu mezinárodní prestiž, vyjednávací pozice určované silou státu, stabilitu, nezávislost a odstranění dlouhodobého zaostávání. Umožní zavedení politického a kulturního pluralismu, skutečné demokracie, volný pohyb zboží, pracovní síly, zvýšení podílu

výrobních odvětví na celkové tvorbě HDP, vědeckotechnický rozvoj a zvýšení vojensko-strategického potenciálu. Federace by měla mít přinejmenším společnou zahraniční politiku, armádu, měnu a vzdělávací systém. V zájmu zajištění stability tohoto celku bude muset být ze zdola posilována identita ve všech třech směrech: vlastenectví – panarabismus – islám. Vzhledem k současné situaci v arabském světě a k našim zkušenostem s fungováním RVHP nevěrohodně vyznívá teze o nutnosti vyrovnávání celkového potenciálu a vytváření stejných podmínek v jednotlivých zemích jako předpoklad pro dosažení reálné jednoty. Rozpory přetrvávají v otázce, zdali by měl jednotný stát přebírat zkušenosti ze západních modelů, anebo vypracovat specifickou arabskou variantu. Autoři pochybují o brzkém vytvoření objektivních i subjektivních podmínek a předvídají, že by rozhodujícím stimulem pro zahájení tohoto procesu mohly být nejen velké ekonomické potíže (zadlužení, vyčerpání přírodních zdrojů, potravinová krize), ale i pocit silného vnějšího ohrožení. Je třeba přiznat, že scénář sjednocení bude mít velkou emociální podporu ze zdola, což je dáno kulturně historickými tradicemi. Jeho realizace bude narážet na nezáměrnou a lavírování části vládnoucí elity, která se obává ztráty moci a privilegií. Autoři věří, že by odpovědnost za realizaci náročného úkolu mohla přijmout stále početnější a vlivnější střední vrstva, podobně jako v období arabského obrození v 19. století a profikoloniálního národně osvobozenického boje.

Bez ohledu na některé nedostatky (např. zkrácení některých kvantitativních údajů, zjednodušení částí dedukcí) je nutné vyzdvihnout hodnotu knihy z několika důvodů. Především bych chtěl poukázat na optimismus, který je v rozporu s převládajícím pocitem frustrace, nevíry ve vlastní síly a bezvýhodnosti v arabském světě. Práce má v tomto ohledu formu jakéhosi politického manifestu, jenž se s pomocí seriózní vědecké argumentace i expresivně laděných výrazů obrací na arabskou veřejnost a osvícené arabské vládyce a představitele, aby si uvědomili vážnost situace a zasadili se o realizaci takových scénářů, které pomohou překonat zaostalost a úpadek arabského světa. Přinejmenším má tato práce alespoň iniciovat celoarabskou diskusi o této otázce: Dobře vypracovaná metodologie se zřejmě stane základem pro pokračování dalších výzkumů. Autorský tým sice nemohl předvídat zásadní změny v mezinárodním řádu mající epochální charakter, politiku velmocí, ale jeho politická, ekonomická a sociologická analýza regionu má dlouhodobou platnost a vysokou vědeckou hodnotu. V mnoha oblastech je projekt Centra studií o arabské jednotě podnětný i pro středoevropské i východoevropské politiky, vědce i širokou veřejnost, neboť některé problémy dvou geograficky blízkých světů jsou analogické a lze je řešit stejným způsobem.

Jaroslav Bureš